

NAD ROZBITÝM DŽBÁNEM JEDNÉ POLITIKY

Rozhovor Zdeňka Mlynáře s Pavlem Tigridem

Die Politik ist keine exakte Wissenschaft

Bismarck v roce 1863

TIGRID: Naše rozprava bude výměnou názorů nejen mezi dvěma lidmi, kteří stojí — nebo stáli, to se ukáže — na protichůdných politických, vy byste patrně řekl ideologických pozicích, ale také mezi muži, které dělí velký věkový rozdíl. Když vy jste začínal, tak já už prakticky končil. Vy jste začínal na troskách naší prohry, tedy na troskách naší prohry jako demokratické generace. Můj veřejný život je První republika, válka proti Hitlerovi (prožil jsem ji v londýnském odboji), a tři krátké roky v nepohodlném objetí Národní fronty Čechů a Slováků. Pak už další emigrace. Jsem v ní třicet let. Vy tak rok. Jak se domluvíme, když oba si nutně promítáme své zkušenosti na zcela rozdílné pozadí?

MLYNÁŘ: Moje první vzpomínky na politickou atmosféru první republiky spadají do let, kdy tato republika vlastně končí. První zážitek, který nějak souvisí s politickým životem a na který si z dětství přesněji pamatuji, je Masarykův pohřeb. A i ten jsem prožil vlastně jako rozhlasovou reportáž — nebydli jsme tehdy v Praze, ale v Krupině u Zvolena na Slovensku. Byl jsem tehdy sedmiletý kluk. Pak si pamatuji, jak jsme šli do mobilizace — otec byl armádní důstojník na Slovensku a tak vjemy z mobilizace i vjemy ze Slovenska osmatřicátého roku mám dobře v paměti. To ale byl vlastně rozklad republiky, její kapitulace. Potom už jsem prožíval jen atmosféru Protektorátu. Když okupace končí, je mi však sotva patnáct let. Čili vnímání politického a společenského života pro mne vlastně začíná až po válce.

TG: Čili rokem 1945. Ale pociťoval jste tehdy jako mladý člověk nějakou kontinuitu, anebo Československá republika pro vás začíná rokem 1948, rokem převzetí moci stranou a ve jménu ideologie, kterou jste přijal za svou?

ML: Rok 1945 a rok 1948 pro mne tehdy — kdy jsem v těchto letech jako středoškolský student žil — nebyly nijak v rozporu. To až mnohem později — zhruba v šedesátých letech — jsem si začal uvědomovat, jakou zásadní diskontinuitu ve vývoji československého státu rok 1948 přinesl. V roce 1945 pro mne začínal vlastně nejenom politický, ale vůbec můj lidský život

— dospívání, které je vždy subjektivně pro každého nejdůležitějším začátkem. Takže to, co bylo před tím, nehrálo ani osobně nějakou zvlášť důležitou roli, člověk se chtěl dívat hlavně dopředu, ne dozadu. A k tomu musíte připočíst působení celé atmosféry roku 1945: tehdy bylo přece zcela všeobecným pocitem, že první republika se nemá se vším všudy vrátit, že se mnohé musí změnit. To by bylo nesprávné dnes tvrdit, že to byla jenom komunistická orientace; na mládež tehdejší doby působila spousta výhrad všech politických orientací vůči tomu, jak to bylo v politickém a sociálním životě před válkou a proč první republika dospěla ke krachu v roce 1938. A celkem všeobecné bylo také velebení SSSR. Kontinuitu ztělesňoval tehdy osobně hlavně prezident Beneš — a ten byl přece také pro orientaci na demokracii „vskutku lidovou“, jak se tehdy říkalo, a samozřejmě pro orientaci prosovětskou v zahraniční politice. Řada vážných rozporů, které pod tím vším ve skutečnosti byly skryty, se patnáctiletým vůbec nijak neprojevovala a také je nechápal.

TG: Kdežto v mé generaci, která zažila Masaryka a také Mnichov, která — a to především — byla poznamenána kulturně politickým, ale také sociálním (často vzrušujícím) děním ve svobodném a suverenním státě v srdci Evropy, to bylo Československo, o jehož obnovu jsme za války a po válce usilovali. Pro nás bylo Československo vcelku vzorná demokratická země, kritizovali jsme ji, samozřejmě, ale taky milovali a chtěli bránit v roce 1938. Lidem vašeho věku a definitivní ideologické angažovanosti zřejmě nešlo o kontinuitu...

ML: Nemyslím, že by nám o ni vědomě nešlo: ona v nás tato kontinuita prostě moc nebyla a to, co jsme pod ní chápali, bylo velice jednostranné. Demokracie první republiky — o tom jsme z vlastní zkušenosti prakticky nic nevěděli. To je, myslím, jeden ze základních problémů mnoha lidí tehdejší svazácko-komunistické části mladé generace po válce. Jejich prožitkům tehdy odpovídala válečná mentalita, myšlení v pojmech boje proti nepříteli, v pojmech fronty v tom smyslu, že ve sporu jeden vítězí a druhý musí být poražen. Zkušenost politického života v pluralismu, kde i poražení existují dál a zase se znovu mohou stát vítězi a tak pořád dál, kde není situace frontová, končící „likvidací nepřitele“ — tato politická zkušenost vlastně chyběla. Zároveň ovšem této mládeži chyběla i skutečná životní zkušenost fronty, boje ve válce: my jsme přece nikde nebojovali, my jsme jen doma nenáviděli nacisty (často prostě Němce) a fandili jsme Spojencům. Ta válečná mentalita tedy byla podvědomá a vlastně nevybitá: teprve koncem války jsme vstupovali do politických sporů, tahle mentalita nás vedla k vnějškovému radikalismu, k tendencím bojovat co nejradiálněji za veliké ideály tím, že budou likvidováni jejich nepřátelé. Ta strana, která nemá pravdu — tj. není pro náš ideál — musí být prostě poražena jako nepřítel ve válce. Mně osobně se zdá, že tady někde byl nejpropastnější

psychologický rozdíl mezi těmi, kdo demokracii první republiky ještě osobně prožili a mezi tou generací, k níž jsem já patřil. Tím já nechci zastřít osobní odpovědnost každého i z této generace za to, jakým politickým směrem se vydal a hlavně na čem pak léta po své pubertě setrval. Ale myslím, že pro pochopení toho, kdo byla ta až fanaticky přesvědčená část mládeže, která křičela, že je „mládež nová-mládež Gottwaldova“, je to velmi důležité. Já bych vám chtěl v té souvislosti ale také položit otázku: jak jste vy tehdy viděl problém kontinuity, když jste se vracel domů s perspektivou politiky Košického vládního programu, který přece nebylo možno chápat jenom v tom úzce politicko-taktickém smyslu stranických rozporů, ale i jako cosi principiálně nového. Vy jste se přece jako generace tehdy také domnívali, že cosi z té první republiky se už obnovovat nemá a má se začít na nějakém novém základě.

TG: Jistě. Příliš mnoho se stalo — mnichovský diktát, kapitulace, vývoj doma za války, vstup SSSR na mezinárodní scénu jako velmocenský činitel, Jalta, prosovětská euforie nejen v Praze, ale také v londýnské nekomunistické emigraci. Ale myšlenka státní kontinuity, tolik zdůrazňovaná Benešem, odčinění Mnichova, obnova republiky v jejích předmnichovských hranicích, to byl pilíř benešovské politiky v Londýně a my — tehdy taky ještě mladí — jsme ji takto chápali a plně se s ní ztotožnili.

ML: Ano, to byl problém samostatnosti státu, to bylo nesporné i pro nás, že v tom jde o kontinuitní obnovení. Ale mně tu teď jde o vnitropolitický vývoj, o politický režim a sociální otázky.

TG: O tom vám něco povím. Bude to zase vzpomínka, jsem prostě už pamětník. V Londýně, jednoho jarního dne roku 1945, kdy už válka byla prakticky vyhraná, jsme dostali k nahlédnutí dosud nevytištěný text vládního programu pro osvobozenou republiku, zvaného košický, ač byl sjednán a upečen v Moskvě. My nekomunisté jsme se zhrozili: byla to na první pohled platforma k postupné likvidaci parlamentní demokracie a demokracie vůbec. Byl nám jasné, co znamenají jednotné odbory, jednotná organizace mládeže, „lidová“ armáda, národní výbory... co jiného, než nástroje k uchvácení totální a výlučné moci komunisty, jimž ostatně už byla svěřena klíčová ministerstva. Někteří naši druzi nás varovali: „Ani se raději nevracejte. Za tři roky jste tu v Londýně zpátky.“ Měli pravdu. Opravdu, za tři roky jsme byli opět v emigraci — tedy ti z nás, jimž se podařilo odejít nebo uprchnout po únoru 1948. Ovšem ten pokus o soužití s komunisty bylo asi nutno provést; museli jsme se v roce 1945 vrátit a provést důkaz pravdy: že totiž smírné politické soužití oslabených demokratů se silnou, skvěle organizovanou a o totální moc v zemi usilující komunistickou stranou je nemožné. Ale to je jiná historie, řekli jsme už a napsali o tom všechno, co bylo třeba říct. — Proto zpět k vaší poznámce, že v šedesátých letech došlo ve vašem myšlení k jistému posunu. Mohl byste to upřesnit?

ML: Pokud jde o mne osobně — a myslím, že i o většinu věřících komunistů mé generace — byl rozhodujícím politickým zážitkem krach stalinismu, který se pro mne stal zjevný až po XX. sjezdu KSSS v roce 1956. Protože mentalita přesvědčeného komunisty vyžadovala, aby kritiku provedla strana oficiálně; jen tak se to vše mohlo stát dostatečně silným impulsem pro osvobozující vlastní uvažování. To je samozřejmě anomálie z hlediska myšlení normálního člověka, ale je to něco, co se vyskytuje v myšlení všech sekt a všech ideologických fanatiků. Když tedy oficiální stranická kritika zvedla psychologická stavidla, která před tím věřícím komunistům znemožňovala o řadě otázek vůbec věcně uvažovat, začali lidé mého typu posuzovat otázku, jak to vůbec všechno bylo možné, jak se nakonec taková realita mohla vyvinout z našich původních představ, které něco takového jako chtěný, zamýšlený cíl neobsahovaly. Při tom samozřejmě se nabízelo jako jedno z nejjednodušších vysvětlení, že tu bylo něco převzato jako hotová ideologicko-politická konstrukce ze Sovětského svazu. Přesněji řečeno — že my sami jsme cosi do naší země přenesli, že jsme pomáhali vlastnímu národu cosi vnútit, co nebralo zřetel na některé velmi zásadní potřeby tohoto národa: na národní nezávislost a státní suverenitu, na tradici politického demokratismu, na snahu lidí hledat po svém a demokraticky, co si vlastně většina u nás pod socialismem představuje, co si přeje a co ne. Čili vlastně až koncem padesátých a začátkem šedesátých let jsem se nutně začal i na první republiku dívat docela jinak. Ovšem to už bylo, řekl bych, historické a literární poznávání, které nemohlo odčinit nic z toho, co se už i za mého přispění v politickém životě stalo a nemohlo také nahradit smyslový prožitek pluralitní demokracie.

TG: Co říkáte je důležité a lecos osvětluje. Pro vás, angažované komunisty, byl rok pětáctýřicátý a pak ovšem osmačtyřicátý daty revolučního elánu a nástupu, signálem k budování nové, spravedlivější společnosti „vyššího typu“, než byla buržoazní První republika. Pro nás naopak byla tato léta údobím likvidace, nebo řekněme zoufalé, předem prohrané obrany prakticky všeho, v co jsme politicky a taky mravně a kulturně věřili. A poněvadž jsme byli dětmi První republiky, mohli jsme porovnávat...

ML: Ano, to je například u mne osobně docela naopak. Léta čtyřicetpět až čtyřicetosm jsou vlastně jediným zážitkem ještě jistého druhu pluralitní demokracie, byť i v té podobě, kterou tehdy měla a která pro váš zážitek je už vlastně zanikáním pluralismu. Také když se podíváte na úvahy reformních komunistů, kteří často patřili právě k mojí či blízké generaci, zjistíte, že pořád oscilují někde kolem představy, podle níž je něco takového jako v letech 1945-48 z hlediska politického mechanismu jaksi optimální.

TG: Ale zároveň: řada českých a slovenských komunistů, které jsme doma v tom dvacetiletém údobí mezi dvěma válkami znali, byli naši přátelé, nejednou uctívání, zejména v kultuře: Halas, Nezval, E. F. Burian, Honzl,

Olbracht, Vančura a tolik dalších. A za války v Londýně, po vpádu Němců do SSSR, jsme přijali české a slovenské komunisty, kteří se uchýlili do britského exilu, mezi sebe a dokonce za své, dělali jsme s nimi politiku i rozhlas a s nimi jsme se také v létě 1945 do Prahy vraceli v domněni, ba důvěře, že tato společně prožitá válečná zkušenost, ten společný zápas, který jsme vedli proti fašismu, něco znamenají, že spolupráce v Národní frontě je míněna vážně... v tom jsme se ovšem parádně mýlili. Ale je možné, že poválečné události tak trochu zaskočily nebo předstihly i čs. komunisty...

ML: Jak které — to jistě nebylo u všech stejné. Myslím ani u všech předválečných komunistů, kteří měli už nějaké pevné ideologické a politické představy. Asi tu byly rozdíly nejen podle rozdílných mentalit jednotlivců, ale i podle skupin. Lze-li však mluvit o tom, co si asi představovalo vedení KSČ jako celek, tak myslím, že si rozhodně dobu po roce 1945 představovalo jako přechodnou fázi ke konečnému cíli, jímž byl v podstatě přece jen systém sovětský. Ovšem jistě si tuto fázi představovali mnohem delší a také způsob, jakým se jejich ideál uskuteční, viděli asi jinak, než jak to nakonec bylo v praxi. Jistě si představovali svou rozhodující pozici, svou jedinou vládu, ale rozhodně ne například i se svými vlastními popravami. Ovšem pro komunisty mé generace byly jakékoli představy v době kolem února 1948 velice nekonkrétní. Podstatné bylo přesvědčení, že v té základní otázce — odstranit sociální nespravedlnosti předválečné republiky a její zahraniční orientaci, která nakonec vedla k jejímu vydání Hitlerovi — se věci mají zásadně změnit. Tímto svým přesvědčením jsem se tehdy já osobně například vůbec ale necítil nějak vydělen z národa jako sektář, necítil jsem to jako něco, co jde proti celonárodní vůli. Stále jsem měl pocit, že moje smýšlení odpovídá naopak většinové orientaci národa v poválečné době. To až po únoru 1948 jsem se — pro sebe celkem nepozorovaně — dostal psychologicky ke komunistickému sektářství se vším všudy. Propadl jsem mentalitě levicového radikalismu, který vidí celý problém jenom v tom, aby byl správně vytčen obecný cíl a byli potlačeni všichni jeho nepřátelé; a o všem ostatním věří, že se to jaksi automaticky uvede do souladu s utopickým cílem.

TG: A šlo to rychle. Rok, dva po Vítězném únoru řádl třídní boj, tedy likvidace celých vrstev národa, na českou mentalitu nevidaný. Nevidaný i v jiných lidově demokratických režimech — vždyť se u nás popravilo na tři sta politických, mezi nimi i ženy! Desetitisíce lidí šly do kriminálu na desítky let, často na bezpředmětné udání, do uranových dolů, do bídných zaměstnání, důvěrníci a domovnice terorizovali zem. Kde se tolik zášti o surovosti vzalo v holubičím českém národě? Že by jen-Sovětský svaz náš vzor?

ML: Asi proto, že ta holubičí česká povaha patří spíš do Hankových „Rukopisů“ než do každodennosti našeho století. Vždyť ono už po Mnichovu a pak také za nacistické okupace se ukázalo, co všechno dovede zášť, touha po obohacení, mstivost a vůbec nejružnější odstíny lidské podlosti, jestliže se o ně více méně vědomě opře politický režim. A komunistický režim padesátých let se o ně nesporně opřel. Ovšem k vysvětlení toho, proč šlo všechno u nás po roce 1948 tak rychle a do takových zruďných důsledků, nestačí, myslím, tyto přístupy k věci a musíme se tu obrátit k objektivním historickým faktům, nejenom k lidským vlastnostem tehdejších aktérů. Rozhodující roli tu sehrál mezinárodní politický vývoj, fakt, že SSSR změnil svou základní orientaci a opustil snahu zachovávat i po válce spojeneckou alianci: to znamenalo, že ze své sféry vlivu se SSSR rozhodl vytvořit monolitní blok satelitních zemí s kvalitativně stejnými režimy jako v Sovětském svazu. Odpovídalo to létům, která dnes nazýváme zpětně dobou studené války na Západě i na Východě. Vzpomenu-li si ovšem dnes, jak jsem to tehdy já subjektivně prožíval spolu se svými komunistickými vrstevníky, zdá se mi až neuvěřitelné, jak jsme mohli tak zaslepeně vidět problém studené války jenom jako vinu Západu. My jsme ten obrovský aktivní podíl, který na tom měl Východ a stalinismus, prostě vůbec neviděli — protože nechtěli vidět. To už ovšem jsem byl mentálně jinde než v letech 1945-1948, to už jsem žil mentálně jinak než většina národa, komunistická sekta pro mne znamenala fakticky víc než tento národ — i když bych to byl samozřejmě výslovně nepřipustil a byl bych tvrdil, že zájmy národa a komunistů jsou přece v zásadě totožné.

TG: Dobrá. Já teď provedu rychlý výlet pana Broučka, jenže do budoucnosti a představím si, že vy komunisté, které nepřítel politicko-mocenského osudu zahrála do emigrace, a kteří jste mladí nebo aspoň mladší, se jednou do Československa vrátíte. A že se vrátíte k moci — proč ne, rozhodně vám nebude upřeno právo v demokratických podmínkách o tuto moc usilovat. Při té představě se mě zmocňuje neklid, ne-li podezření: nenastavíte socialistům a demokratům opět nohu, aby zakopli a padli na záda? Vždyť jistě vznikne opět nějaká „objektivní situace“ — krize, studená válka, mezinárodní napětí, třídní boj, co já vím. A taková situace nutně postaví ideologicky fundovaného člověka, tedy v daném případě muže u moci s jistými ideologickými představami (kdyby je neměl, nebyl by komunista, tím méně marxista), před otázkou: kdo s koho? A proč ne po staru, po bolševicku? Lidově, a z hlediska demokrata: co nám ti hoši, s nimiž jsme zase šli do spolku, provedou? Kdy a kde nám tu nohu nastavěj?

ML: V politice má být člověk obezřetný a nenaletět na různé sliby a fráze. To se asi shodneme, to platí všeobecně. Konečně komunisté nejsou přece ani první ani jediní, kdo pozřeli své původní spojence v politických aliancích — i když jsou v tom svým způsobem v moderní politice mistry. Jenomže já si myslím, že ti „hoši“ už nejsou dnes stejní jako před léty: tady

nemá cenu démonizovat fakt, že někdo byl v komunistické straně; konečně je přece řada bývalých komunistů dnes i ve vysokých funkcích v některých západoevropských zemích třeba v sociálně demokratických stranách a podřizují se pravidlům politického pluralismu. Ti „hoši“ v minulosti, to byli přímí exponenti komunistické strany jako docela určité organizované politické síly, strany „leninského typu“, patřící k mezinárodnímu komunistickému hnutí, řízenému z Moskvy. Bez příslušnosti k této síti politických a mocenských vztahů, bez přesvědčení, že právě leninská strana je jediným možným uskutečňovatelem socialismu a musí tedy mít ve společnosti diktátorské postavení — bez toho všeho už to nejsou ti stejní „hoši“. To je ovšem můj názor a uznávám, že v každém konkrétním případě je potřeba prověřit všechno v praxi, což ale, jak opakuji, platí pro důvěru v politice vždycky, nejenom ve vztahu k exkomunistům. V praxi se pak podle mého soudu také ukáže, že nikoli názory na příští společenské uspořádání, nikoli socialistické ideály samy dělaly z komunistů nespolehlivé spojení...

TG: Jinými slovy: myšlenka správná, provedení špatné, zkusme to znovu?

ML: To zdaleka ne. Pokud jde o mne a o velmi mnoho reformních komunistů, myslím, že na téhle pozici „myšlenka správná, provedení špatné“ jsme byli na úplném začátku svého reformismu, někdy v roce 1956. Už sotva v roce 1968, protože tam už bylo v tomto směru dost různých koncepčních i politických odstínů a šlo spíše o to, odhadnout, co je a co není politicky reálné provést, kde končí politika jako umění možného a začíná svět pěkných snad, ale docela nereálných spekulací.

TG: To mě v této souvislosti nezajímá. Víím, že politika je umění možného, ale taky přece jen výraz a výsledek jistých zkušeností. Stoupenci reformního komunismu a pražského jara — mezi nimi soudruzi kurážní a inteligentní — dosud programují socialismus s lidskou tváří. Tedy něco, co není ani ryba ani rak, není to stalinský komunismus, ale taky ne pluralitní, demokratická, a Bůh nedej, kapitalistická společnost. Co ale, když zdrcující většina českého a slovenského lidu při první příznivé příležitosti nebude chtít socialismus s lidskou tváří, ba socialismus (rozuměj komunismus) vůbec? Co když bude chtít něco jiného?

ML: Snad se můžeme shodnout na tom, že hlavní je, aby ta zdrcující většina lidí v Československu měla vůbec reálnou možnost říci, co chce, co pro sebe považuje za dobré. Souhlasím s tím, že bez toho se těžko dá rozřešit definitivně spor o to, co lidé doma považují za socialismus a co ne, zda chtějí nebo nechťejí socialismus vůbec. Ale ačkoli nemáme teď ani jeden možnost slyšet takto svobodně vyjádřené mínění lidí doma, můžeme přesto mít na věc přece určité názory. A já si myslím, že v Československu se nedá všechno vyřešit tím, že se vrátíme k nějakým strukturám, které tam kdysi byly nebo které jsou dnes třeba známé na Západě. Myslím, že výcho-

disko opravdu realizovatelných vývojových změn bude už v Československu dáno také tím, co se tam vyvíjelo posledních třicet let, tj. těmi hospodářskými, sociálními i politickými strukturami, které tam dnes existují. Myslím, že z tohoto základu se dá reformním vývojem někam dojit k tomu, co by odpovídalo oně vůli většiny lidí doma. Za druhé je pak moje přesvědčení, že nelze nic řešit prostým návratem ke strukturám třeba dnešního Západu, plodem pozorování i tohoto Západu: vždyť tam je také mnoho věcí ve slepé uličce. Budoucnost Západu asi tedy také bude v lecčems odlišná od jeho současnosti. Jde ovšem o to, v čem to bude. Já osobně si dnes myslím, že podstata politického systému pluralitní demokracie by měla být zachována při všech těch změnách. Proto také nejde o to, aby si nějaký reformátor vymyslel předem systém, ideální podle jeho názoru pro lidi, ale jde o to, aby tito lidé, společně sama měla možnost říci, co chce. A bude-li chtít něco jiného než já, musím se tomu podřídít a ne vnucovat své představy zase násilím ve jménu nějakého „předvoje“, nějaké politické síly, která zdánlivě vidí štěstí lidí líp než oni sami a proto si uzurpuje právo ke štěstí je doslova „dokopat“.

TG: Mluvím občas s mladými lidmi, dvaceti-pěťadvacetiletými, kteří přijíždějí z Československa na pár týdnů do západní Evropy jako turisté. A tito lidé neznají nic jiného — podobně jako vy v letech padesátých — než ten „reálný“, tedy skutečněný socialismus ať už novotnovského nebo husákovského ražení. Mají o něm to nejhorší mínění jako o reakčním, byrokratickém, korupčním, všestranně (a tedy i sociálně) nespravedlivém systému. A poněvadž, jak jsem řekl, jiný socialismus neznají (a on také opravdu žádný jiný neexistuje), pokládají tuhle diktaturu sekretariátu za socialismus. A teď vám přečtu větu, kterou jsem našel a která zní: „Současný politický režim [v Praze] je výrazem sovětské okupace Československa“. Autor: Zdeněk Mlynář. — Opravdu? Není mnohem spíše husákovský režim logickým pokračováním systému, který jste nastolili vy v roce 1948?

ML: Tak teď bych si snad měl zase já položit otázku: Nevěřím já tomu Tigridovi příliš? Nenastaví on mi nohu, až to budu nejmiň čekat? Protože přece vy musíte vědět, že tu větu vytrháváte z textu, který obsahuje mnoho jiných vět a v celku rozhodně netvrdí, že dnešní situace Československa je něčím, co zavinili jenom Rusové. Ale chcete-li to slyšet ještě jednou a stručně, pak říkám: ano ty věci nejsou vůbec v rozporu, bez února 1948 by nebylo srpna 1968, ale přesto všechno srpen 1968 znamenal velký posun ve směru další rusifikace; restaurace takové diktatury, jaká je tam dnes, by bez sovětské intervence možná nebyla a bez sovětské podpory by se také nemohla udržet.

TG: Nevěřím.

ML: Nemusíte. Ale lze to dokazovat. Vnitřní vývoj v Československu

včetně vývoje v KSČ směřoval už dlouho jinam, než kde je tato země dnes.

TG: Rozumím-li správně, tak vy se domníváte, že kdyby se byla sovětská vojenská intervence v srpnu 1968 nekonala, tak by pražské jaro rozkvetlo a vydalo své demokratické plody?

ML: Já jsem ani v roce 1968 nepatřil k těm, kdo si dělali veliké iluze o reálných možnostech celého pražského jara. Pro mne bylo to, co stálo v Akčním programu KSČ, spíše maximem než minimem toho, co jsem považoval za realizovatelné. A zároveň jsem ovšem nepovažoval představy Akčního programu za nějaké výšiny lidského myšlení, za něco, co je ideální pro Východ i Západ. Dělali jsme přece reformu v docela konkrétní, dvacet let zaneřádně situaci a jak by za takových podmínek mohlo vzniknout něco jiného než cosi jen relativně slušného, ale možného? Kdyby se bylo mohlo pokračovat bez sovětské intervence, vznikla by řada opozičních tendencí a tím tedy i otázka, jak potlačit ty z nich, které by ohrožovaly i to jinak politicky možné. Já si nemyslím, že bez sovětské intervence by se pražské jaro dostalo jinam než ke složité a dále rozporné situaci. Ale mohl to být nástup k čemuśi dalšímu, mohly být v Československu poměry nesrovnatelně lepší než jsou současné — a to i z hlediska nekomunistů, samozřejmě. Něco mezi Novotného Československem a dnešním Kádárovým Maďarskem — myslím, že dokonce v mnoha směrech v lepším vydání než toto dnešní Maďarsko, které přece v současnosti platí za jakýśi vrchol možného liberalismu v sovětském bloku. Pražské jaro by tedy bez intervence mohlo vyústit jenom v něco, co se drží v rámci reality, v rámci oně politiky možného a co proto i nadále blokuje některé nutné společenské trendy a tlaky, které by neblokovala společnost pluralitně demokratická.

TG: Pluralitně demokratická... Víte, nebo lépe, uvědomujete si, co to obnáší, když se to vezme vážně, kdyby se to opravdu mělo realizovat? To by znamenalo, mimo jiné, že komunistická strana se vzdá — a nejen programově, ale v aplikované a ústavou chráněné politice — svého nároku na „vedoucí roli“ (rozuměj hegemonii), že bude stranou mezi stranami, že když prohraje volby tak půjde mocensky tak říkajíc od válu, že nebude usilovat o nabytí moci jinak, než demokratickou a parlamentní cestou — jinými slovy, že už nebude tím, čím až dosud vždycky chtěla být, revolučním hnutím, údajnou avantgardou vyvolené třídy, a že bude možná dokonce asistovat — nedá-li jí lid rozhodující většinu — obnově kapitalismu, nebo aspoň jistých jeho složek. Jaký by pak byl rozdíl mezi komunistickou stranou a kteroukoli stranou socialistickou, např. sociálně demokratickou? — Upřímně řečeno, mám o tom velké pochyby. Už jednou jsme uvěřili Gottwaldovi, Slánskému, Noskovi... Máme — můžeme — věřit reformním komunistům, kteří pochopili, až když ztratili moc? Když ji znovu nabudou, budou i nadále reformisty?

ML: Rozumím-li správně zní základní otázka takto: Čemu je možno věřit u reprezentantů hnutí, které samo totalitní systém vytvořilo? Je možno věřit, že oni chtějí svými reformami skutečně vytvořit možnost, aby byli sami postaveni před soud normálních všeobecných voleb? Tady jde o věc, která by se neměla zamlžovat a nemělo by se, hovorově řečeno, okecávat, jak to s tím roku 1968 bylo. Samozřejmě, pokud šlo o dubčekovské vedení KSČ — a já osobně jsem v této věci s tím plně souhlasil — odmítalo toto vedení tuhle otázku vůbec klást, nikoli jen na ni odpovídat. A já si dodnes myslím, že měla-li tehdejší reformní politika mít nějakou praktickou politickou šanci, bylo to nutné. Neboť touto otázkou nemohl žádný prakticky reálný reformní vývoj tehdy začínat — tou by po dlouhé době úspěšné realizace mohl jen končit. Reálné bylo totalitní systém někde otevřít demokratickému vývoji: v oblasti svobody projevu, relativně nezávislých organizací typu odborů nebo samosprávy pracujících, ve změnách volebního systému (např. výběrem mezi několika kandidáty, byť i v rámci Národní fronty), atd. Sotva mohl existovat jiný reálné proveditelný začátek procesu demokratické reformy. Osobně si ovšem myslím, že dalším vývojem by musilo dojít i k řešení těch otázek, o kterých hovoříte, to znamená i otázky, zda se komunisté podrobí soudu svobodných voleb. To by jistě vyvolalo i mezi reformním křídlem komunistické strany další rozpory a diferenciaci. Je otázka, zda by většina reformátorů pro to vůbec byla. Je otázka, zda by k tomu vůbec mohlo dojít při současném vývoji celého sovětského bloku. To všechno je velmi sporné. Všechno to jsou ale převážně problémy mezi a možností praktické, reálné politiky; jen menší měrou je to problém důvěryhodnosti samotných reformátorů.

TG: Trochu mi unikáte. Samozřejmě, že se v osmašedesátém nemohlo žádat víc, než se žádalo — ostatně právě proto, že nešlo o kontrarevoluci, jak se dodnes snaží nám namluvit důslední internacionalisté à la Bilak nebo Brežněv, ale o autoreformu (provedenou shora) politické strany, která měla v zemi všechnu moc a jejíž někteří představitelé, jakož i podstatná část komunistické inteligence zjistili, že král je nahý, že takhle to dál nejde ani v ekonomii ani v kultuře a snad ani ne v politice, a že by se postupně a opatrně — při zachování vedoucí role (hegemonie) téže strany — to mělo zakončit jinak. To nám všem, první vlně čs. politické emigrace, bylo jasné. Dokonce myslím, že jsme neudělali nic, čím bychom obrodný proces z jara a léta 1968 zatížili nebo poškodili; tak na příklad v tomto údobí nevyšlo ani jedno číslo *Svědectví*, protože jsme nechtěli předčasnou analýzou nebo chválou celý proces zatěžovat. Ale to je teď všechno deset let za námi. Hovoříme spolu v roce devětasedmdesátém v Paříži jako dva političti exulanti, které vývoj, osud, zkušenosti, chcete-li, spojil k společnému zápasu proti totalitě. Nepochybuji o vašich dobrých úmyslech; ale, zase mám-li být upřímný, si občas kladu otázku: kolik z toho, co vás učili klasikové marxismu-leninismu zbylo ve vašem krevním oběhu...?

ML: V mém osobním?

TG: Vašich druhů, zejména těch, kteří dosud vyznávají a propagují reformní komunismus.

ML: Víte, analyzovat krevní oběh někoho anonymního a ještě v jeho nepřítomnosti je těžké. Za sebe však mohu říci, že devět let „normalizace“ v Československu, zažitých na vlastní kůži, mne dovedlo k názoru, že skutečně jiné principiální a konečné východisko z totalitarismu není, než uznat plnou politickou svobodu pro opozici včetně té, která je úplně jinak myšlenkově a politicky orientována než režim, uznat nedělitelnost politických, občanských a lidských práv pro všechny. Při tom však nevidím tohle všechno jako problém, který by byl nějak brzy aktuální ve vývoji oficiálních struktur sovětského bloku. Je však nutné to bez ohledu na to prohlásit za cíl a dokonce i začít podle toho jednat v rámci takových možností, jaké situace vytváří — tj. například v rámci možností Charty 77 a podobných hnutí v jiných zemích. Pokud však nenastanou nějaké vývojové změny, které dnes neumím předvídat, nedovedu si ale představit realizaci takovéto koncepce politické svobody v dnešním Československu, v jeho oficiálním politickém systému.

TG: Čili čemu se v marxistické terminologii říká „objektivní situace“, objektivní podmínky. To já znám a mám s tím moc špatné zkušenosti. Všechny kapitulace v životě člověka i národů a států, a zrovna ty nejhanebnější, se dají svést na objektivní podmínky. V této souvislosti, v tomto našem rozhovoru, se neptám, co je a co není realizovatelné, co je a co není schůdné, možné, dnes nebo zítra. Ptám se vás, Zdeňku Mlynáři, kdo jste, jaké je vaše intelektuální ustrojení, co jste politicky, filosoficky, ideologicky (chcete-li), bez ohledu na tu či onu „objektivní situaci“.

ML: Pane prokurátore, obžalovaný soudí, že si na to musíte odpovědět sám podle toho, co dělám a budu dělat. Neumím to tu stručně formulovat jako do protokolu — a konečně by to ani snad nemělo velkou cenu. Není přece ve všech těchto směrech důležité, co člověk sám o sobě prohlašuje, ale to, jak ho vidí jiní. Dejme jim tedy něco času a podkladového materiálu pro jejich samostatný úsudek. A ještě poznámku na okraj: docela bez ohledu na tu či onu „objektivní situaci“ přece nejedná v politice nikdo, ani vy sám. Před chvílí jste říkal, že vzhledem k situaci jste v roce 1968 až do intervence přestal vydávat *Svědectví*.

TG: To je něco jiného. Jsem to co jsem, což nevyklučuje jistě ohledy nebo i taktický postup: na příklad když jde o to, chránit naše druhy doma, o jistých věcech pomlčet, poněvadž by to jinak hrálo do rukou normalizátorům, podle hesla: hleďte, kdo vás chválí, nebo hele, s kým se to kamarádíckujete.

ML: Ale tehdy přece nešlo o to, že byste někoho osobně ohrožoval. To byly určitě podmínky v Československu a vy jste dospěl k názoru, že byste

nějakou činností, která by přece nebyla v zásadě nesprávná z těch hledisek, o kterých mluvíte, mohl politicky spíš něco poškodit než tomu pomoci.

TG: No dobrá. Začnu to z jiného konce. A opravdu z konce: já si myslím — napsal jsem o tom celou knihu —, že stalinský model socialismu (jiný dosud nebyl nikde uskutečněn) nelze reformovat. Ten lze jenom zničit a začít znovu — třeba i s nějakým novým modelem socialismu, když něco takového lidi budou chtít.

ML: Myslíte-li tím, že stalinský model musí zmizet, přestat existovat a na jeho místě má vzniknout model jiný, pak s tím plně souhlasím. Ptám se jenom: a nemůže ten stalinský model zaniknout právě v důsledku postupného, reformního vývoje?

TG: Po půl století neúspěšných pokusů o reformu, revizi, humanizaci, liberalizaci „reálného“ socialismu musí být objektivní pozorovatel víc než skeptický k tomuto postupu. Ostatně: kde je pro reformního komunistu ta poslední, krajní linie ústupu (revize), za níž už nelze jít, aniž byl demontován celý systém?

ML: Jistě, nepovedlo se zatím zničit stalinský model reformami, ale nepovedlo se to ani jinou cestou. Ta krajní linie revize, o které hovoříte, není podle mého soudu už delší dobu dána ani tak ideologickými mezemi různých hnutí, usilujících změnit systém, nýbrž je dána praktickými politickými možnostmi. Kde se stává takové úsilí už jen zbožným přáním a kde ještě je skutečnou politickou silou, která má naději na úspěch? To se v různých situacích mění.

TG: Jsme u jádra problému, a tudíž i naší debaty. Vy hovoříte pořád o politice jako o umění možného. Právem. Ale já vás tlačím do rohu, zatím neúspěšně, dlužno doznat, do něhož se vám nechce: chci vaši ideologickou, politickou ba i lidskou radioskopii, chci vědět, jaký jste teď, jakou proměnu ve vaši intelektuální a citové soustavě vyvolalo všechno, co jste prožil. Říkáte sám o sobě: věřil jsme slepě a podle toho jsem jednal; postupně jsem objevoval jisté pravdy; a nakonec jsem pochopil. Co jste pochopil a nakolik? Řeknu to ještě jinak: mám obavy, ani ne tak u vás jako u některých vašich politických druhů, nyní v exilu, že pochopili málo nebo aspoň ne dost. Důkazem toho je, že mnozí z nich na západních univerzitách doslova kazí mládež historkami o modelech socialismu — tentokrát prý opravdu autentického — a tak nahrávají přirozeně touze mladých lidí po sociálně spravedlivém uspořádání společnosti, rozhodně spravedlivější, než v jakém žijí. Vycházejí při tom často ze zkušenosti pražského jara a naznačují, že existující, „reálný“ a tedy stalinský nebo neostalinský systém slibuje něco do budoucnosti, že dokonce *jenom z něho* může vzejít platný společenský model budoucnosti. — Nebo snad ještě takhle: komunistická

posrpnová čs. emigrace — přesněji, budiž mi zároveň prominuto, její prominence, nevydala dosud ze sebe svého Djilase, svého Kolakowského, svého Koestlera, svého Michnika. Marxista-leninista by řekl: svého nefalšovaného renegáta. Proč?

ML: Pokud jde o mne, znovu jenom opakuji, že co jsem pochopil a nakolik ve smyslu vaší otázky, to se asi může ukázat jenom v tom, co dělám a budu dál dělat. Zda na západních univerzitách „kazí mládež“ to, co tam snad vykládá několik jednotlivců z řad československých reformních komunistů, nebo zda ona nákaza, pod níž zřejmě chápete levicové smýšlení i levičácké iluze studentů, přichází odjinud — to nechci v této souvislosti řešit. Myslím si jen, že jste v Paříži mohl v létě 1968 pozorovat studentské bouře ještě v době, kdy pozdější reformně komunističtí emigranti nepřednášeli na pařížské universitě, nýbrž se snažili reformovat stalinský systém v Praze. Kdo to tehdy a proč tak úspěšně „zkazil mládež“?

To samozřejmě nevyklučuje kritiku slov i činů některých lidí v exilu, ale to pak musí být konkrétní výtky konkrétním lidem, s nimiž se také musí o tom mluvit. Já jsem zatím na žádné universitě tady ještě nic nepřednášel. A pokud jsem se tu zúčastnil různých politických seminářů a kolokvií, nikdy jsem nezastával názor, že snad současný „reálný socialismus“ je jakési lepší východisko pro budoucí vývoj moderní společnosti než třeba západoevropská realita. Jenomže tam, kde teď neostalinský systém vládne, bohužel není jiného východiska pro další vývoj než tato nezavidělná realita. Bylo by krásné, moci si tuto okolnost „odmyslet“ a nemusit se jí zabývat v úvahách o budoucnosti třeba Československa. Ale bohužel to podle mně nejde.

Pokud jde o „nefalšované renegáty“: význam Kolakowského nebo Koestlera není přece v tom, že prohlásili nějaká svá politická kředa, jejich význam je v jejich díle. Ne každý může stvořit podobné dílo, to není otázka rozhodnutí a vůle k činu. Djilas a Michnik jsou lidé také velice různí (mimo jiné i generační zkušenosti), ale lze snad říci, že jejich význam je především v jejich opoziční politické aktivitě a koncepci. Myslím, že rozdíl od našich reformních komunistů je tu už v jejich zkušenosti: zkušenost našich reformních komunistů je rozporná, oni prožili stav, kdy jejich revizionismus nebyl jen individuální úchylkou nebo disidentstvím „paralelních struktur“, ale kdy byl — nakrátko sice, ale přece jen opravdu — určitou politickou alternativou, oficiálně vyhlášenou linií „strany a vlády“. Teď nemluví o tom, jaké to mělo vnitřní slabiny, ale o tom, v čem byla síla, politická síla československého revizionismu. Proces přechodu z takové pozice nositelů oficiální politické alternativy k opozici, jež takovou naději už nemá, je složitý a také osobně zřejmě obtížný. Z vlastní zkušenosti vím, jak tu dlouho zůstává představa, že by se přece jenom ještě cosi dalo ovlivňovat ve sféře oficiálních politických struktur totalitních režimů, že „partner“ je snad ještě Brežněv nebo aspoň Kádár, Gierek nebo politbyra některých komunistických stran na Západě. Sám jsem — podobně jako Josef Smr-

kovský — považoval za svou povinnost využít všech takových možností, dokud to jen vůbec šlo. Usiloval jsem o to až do roku 1975 — a také to je vidět na textech, které jsem tehdy psal, jak byly podřízeny tomuto politickému účelu. Tedy docela jiná pozice než například pozice Michnikova; ale ne snad nutně proto, že by člověk byl ideologicky zabeđeným věřícím, nýbrž proto, že tu byla jiná výchozí politická situace a zkušenost.

TG: Trochu si nerozumíme. Mně jde o jistá fakta a jejich definice, vám spíše o postupy, o taktiku. Já se ptám: *kdo, co a proč*, vás zajímá spíše *jak na to*. Bude to asi tím, že vy jste politik a já novinář, vy děláte politiku, já ji komentuji. Takže mě tak moc nezajímá, opakují, politika jako umění možného, ale zásady, ideje, ideologie, chcete-li, které se za ní skrývají.

ML: Dobrá, já se tedy pokusím formulovat v tomhle obecném významu odpověď na vaši otázku jaký *že* jsem to renegát, zda falšovaný nebo nefalšovaný. Pokud jde o Marxe a ty marxisty, kteří opravdu ještě teoreticky pracovali, nacházím u nich některé odpovědi na některé otázky, které dodnes považuji za to nejlepší, co v teoretickém myšlení o společnosti bylo vytvořeno. Těžko tu konkretizovat, čeho se to týká a čeho ne. Stručně však mohu říci, že se to týká vesměs otázek natolik obecných, že z nich nevyplývají žádné jednoznačné politické závěry nebo politické návody. Naopak tam, kde se z Marxových myšlenek takové tzv. „poučky“ pro politickou činnost vytvořily, jde už podle mého názoru o účelové, politicko-ideologické využití Marxe komunistickým hnutím. Nezdá se mi také možné bez dalšího přijímat po sto letech některé Marxovy hypotetické představy, například o možnosti likvidovat dělbu práce a zrušit výrobu zboží v industriální společnosti, jaká dnes tvoří základnu pro jakékoli myslitelné úsilí o socialistické ideály. V těchto věcech byl Marx zajatcem své doby, uvažoval tu spíše v duchu osvícenské, racionalistické víry v nekonečně možnou pokrokovou extrapolaci vývojových tendencí vědy a techniky devatenáctého století. Pokud jde o principy jednání v praktické politice, jsem po všech svých zkušenostech přesvědčen, že v zájmu i socialistických ideálů je zachovat všechny principy evropské politické tradice, tj. principy liberální tradice, pluralitní politické demokracie. Jejich potlačení nevede k žádnému „vyššímu stupni přímé demokracie“, jejímž subjektem jsou „masy lidu“ nebo snad „dělnická třída“, nýbrž vede jenom k návratu do poměrů předburžoazních, k autoritativnímu systému jakéhosi státního otrokářství na moderní technicko-konzumní bázi ovšem. Do budoucnosti vidím jako optimální vývoj, který by dokázal sloučit postavení člověka ověřené západoevropskou tradicí s takovou regulací ekonomických a sociálních vztahů, která by vyloučila asociální a kruté, nelidské důsledky současného industriálního civilizačního vývoje. Ale prorokovat kdy a jak k tomu dojde, to se neodvažuji. Rozhodně to není zdaleka otázka politického hnutí, které si to vytkne za cíl a ve jménu toho cíle se zmocní monopolně moci. Je to vůbec otázka více než politická, politika v tom může vykonat jen něco, nejspíše

jen vytvořit optimální rámec pro vývoj nepolitických vztahů a sil. Ale nejsem futurolog.

TG: Opusťme tedy furotologii. Ale upřesněme skutečnosti, dalo by se říci historické. V souvislostech, v nichž tu hovoříme, jsou — jednou větou — asi tyto. Za prvé: nikde dosud nebyl uskutečněn jiný „model“ socialismu, než stalinský a neostalinský. Za druhé: všechny pokusy o jeho reformu, revizi, liberalizaci, humanizaci, ať „zdola“ ať „shora“ (autoreforma) skončily fiaskem. Dodnes země tzv. reálného socialismu jsou a zůstávají autoritativními režimy vlády jedné strany a jediné byrokratické elity, včetně Jugoslávie a kadárovského Maďarska. Za třetí: parlamentní, pluralitní, demokratická společnost je neslučitelná s reálným socialismem; jeden z obou systémů musí být (interně) zničen, aby ten druhý mohl existovat a přetrvávat.

ML: Předpokládám-li, že nechcete táhnout do atomové války, vzniká ovšem otázka, jak zničen. To, co máte na mysli, bych já formuloval asi vůbec jinak — ale nechme toho. Faktem je, že se dostáváme k obsahové otázce: komunistické hnutí jako politické hnutí zatím v realitě nestvořilo žádné jiné společenské a politické systémy než ty, které známe ze sovětského bloku a z Jugoslávie nebo Číny. To já uznávám. Už bych trochu váhal, kdyby se snad mělo tvrdit, že vlastně nejsou žádné jiné zkušenosti s tím, jak by se kapitalismus mohl měnit a tedy jak by se mohl rozvíjet socialismus. V dnešních industriálních společnostech se pod vlivem socialistů v nejširším slova smyslu dosáhlo už celé řady vážných změn oproti Marxem analyzovanému kapitalistickému systému minulého století.

TG: Může existovat nějaký (autentický?) socialismus v kapitalismu? Existuje např. v dnešním Švédsku socialismus?

ML: Myslím, že nejen v dnešním Švédsku, ale vůbec v dnešním sociálním státu a tzv. *welfare state*, všude existují systémové prvky, jejichž povaha je socialistická, které odporují oné logice kapitalismu, kterou jako takovou popisuje Marx. Tato základní Marxem popisovaná logika znamená, že kapitalistické vztahy se podřizují zájmům zisku soukromého vlastníka kapitálu tou měrou, že to vede k situaci, kdy námezdní pracující, jejichž práci kapitál vykořisťuje, vůbec nemají nakonec možnost podstatně ovlivnit, jak kapitalisté nakládají s výrobními prostředky i s rozdělováním společenského produktu. To se však — ať už se to někomu ideologicky líbí nebo ne — ve skutečnosti s takovouto logickou přímočarostí nikde ve vyspělých společnostech Západu dnes neodehrává, tady došlo k podstatným změnám.

TG: Ovšem v tomto typu společnosti — ve *welfare state*, v němž třídní boj

byl vystřídán třídním smírem — důsledný marxista-leninista musí přece usilovat o rozbití, o likvidaci této společnosti?

ML: Na to se zeptejte Vasila Bil'aka, já nejsem „důsledný marxista-leninista“. Ale já mám za to, že v tomto typu společnosti je otevřena cesta dalšímu vývoji socialistickým směrem bez sociální revoluce, a samozřejmě bez toho, aby se jen jedna třída chopila monopolně moci a ostatní třídy i vrstvy zbavila možností demokraticky se na politické moci podílet. Koneckonců je podle mého soudu eurokomunismus mimo jiné reakcí na tento fakt uvnitř samotného komunistického hnutí. A paradoxně i teorie „reálného socialismu“ na to reaguje: vychází totiž z předpokladu, že nikde jinde v Evropě už k žádné revoluci nedojde a že „reálné“ je vlastně jenom to, co už je dnes v sovětském bloku, všechno ostatní že jsou jen hypotézy a řeči. Já si myslím, že původní Marxova představa nezbytnosti revoluce proletariátu byla v podstatě přenesením modelu protifeudálních revolucí — zejména Velké francouzské revoluce — do kapitalismu, že Marxovo myšlení tu šlo po cestě historicky podmíněných extrapolací a způsob, jakým se lidstvo dostávalo ze středověku do novověku, byl přenesen i na představu dalšího vývoje.

TG: Já se naopak, jako nemarxista domnívám, že v některých sociálně zaostalých, skandálně zaostalých zemích nenasytného, dravého a surového kapitalismu, kde je na jedné straně, zcela menšinové, obrovské bohatství a na druhé, většinové, zoufalá bída (např. v řadě zemí jižní Ameriky), tam je sociální revoluce na místě. Vývojově a smírně to zřejmě nejde a k ničemu nevede. V těchto zemích a systémech (ostatně tak jako v zemích surového stalinismu) je třeba být revolucionář. A to i s rizikem, že se to převalí, při troše štěstí jen prozatímně, v něco politicky mizerného — ve fašismus, vojenskou diktaturu, „osvícenou“ diktaturu a tak.

ML: V těchto zemích je ale právě vždycky ještě kapitalismus kombinován s nějakou předkapitalistickou, feudální nebo otrokářskou strukturou či s jejími zbytky. Co do politických struktur jsou tam systémy obvykle diktátorské. To všechno vytváří tedy předpoklady pro sociální revoluci toho typu, kdy se proti sobě pozvednou celé společenské třídy v boji, který usiluje o fyzickou likvidaci či porobení protivníka: to vyvolávají v život však jenom systémy, které neumožňují vůbec jinou dynamiku, jiný pohyb k prozrazení těch elementárních potřeb většinové masy obyvatel. Nezdá se mi však, že k takovým revolucím může dojít v západní Evropě nebo v USA.

TG: Proč ne?

ML: Proč ne? Protože tam dnes nenajdete zemi, v níž by nějaká vážnější sociální síla byla stavěna do situace, kterou i Marx považoval za podmínku revoluce proletariátu, že totiž nemá co ztratit, než své okovy. To znamenalo

v Marxově představě, že proletariát jako základní vyrábějící třída kapitalismu se ocitne v situaci, kdy ani porážka v ozbrojeném konfliktu s existujícím buržoazním státem ho nemůže uvést do situace horší — především materiální nouze — než v jaké už i bez toho je. Že tedy půjde do revoluce, protože ví, že může jen získat, hůře že už se mu vést nemůže. Ale to přece vůbec není dnešní situace kterékoli vyspělé industriální země.

TG: Ale když tedy ne, proč komunistické strany ve vyvinutých industriálních a zároveň demokratických, politicky otevřených společnostech hlásají revoluci? Proč ji dosud hlásají i někteří vaši, zkušenostmi zřejmě dosud ne dost popaleni političti druzí v exilu? Proč se na kdejaké manifestaci nezkušených a naivních mladých lidí hecuje do revolvy za blíže neurčený socialismus, za demontáž stávající společnosti, za třídní boj?

ML: Já nevím, co a proč vlastně ode mne chcete slyšet. Že etremní levice na Západě — od trockistů přes maoisty až po různé jiné odstíny a odnože původně bolševického kmene — je extrémní? Jistě, že si to myslím po všech svých zkušenostech. A proč „hecuje do revolty“, jak říkáte? Mimo jiné proto, že žije v podmínkách politické demokracie, kde se to smí. Lidé, patřící k této levici, mají takové názory. Nikdo jim je násilím nebere, tak je tedy projevují. Já osobně se domnívám, že jeden z důvodů, proč i extrémně levicové proudy stále na Západě žijí a „hecuji do revolty“ spočívá v tom, že — jak už jsem řekl — západoevropská společnost není bez vážných problémů a slepých uliček. Žádná z oficiálních politických sil, které tu ovlivňují a programují vývoj společnosti, není například po léta s to pohnout tak vážným jevem jako je nezaměstnanost mladých lidí. Není divu, že se pak rodí i extremistické proudy, které však, podle mého soudu, ovšem žádné řešení také nemohou dát.

TG: Ale neřekl byste, že kapitalistická a zároveň demokratická a pluralitní společnost se všemi svými nedostatky a nespravedlnostmi je zdroj a strůjcem nikdy nekončící společenské mobility, umožňující řešení všech složitých otázek dnešního světa, včetně otázky sociální?

ML: Tahle mobilita je, myslím, prokázána. Ovšem co to je mobilita? Schopnost vývoje. A proto si myslím, že zároveň některé z těch „všech nedostatků a nespravedlností“, o nichž mluvíte, musí tento vývoj také odstranit, aby si systém svou mobilitu mohl udržet. Stejně jako mnohé jiné nedostatky a nespravedlnosti už odstranil v uplynulých desetiletích. A nezdá se mi zároveň, že by se ekonomický, sociální a politický systém musil kvůli tomu přizpůsobovat tomu, co známe jako „sovětský model“. Když jsem přijel teď, v létě 1977 na Západ, kde jsem byl naposledy jen velmi krátce na jaře roku 1969, zdálo se mi přímo nápadné, jak právě u levice různého zaměření jednotně poklesla někdejší iluzionistická víra, že v „sovětském modelu“ jsou zásadní problémy Západu přece jen rozřešeny.

Nepotkal jsem tu člověka, který by sdílel tyhle iluze, před deseti léty dost běžné. Je ovšem pravda, že jsem se nestýkal s lidmi, kteří patří do okruhu malých prosovětských komunistických stran na Západě.

TG: Souhlasím. O sovětském komunismu a jeho zplozencích jsme věděli (a říkali o nich svoje) už dávno, ale málokdo z věřících nám uvěřil. Teprve až jste přišli vy, zklamaní a podfouknutí věřící, začala evropská a americká komunizující levice něco chápat. Je to tedy taky vaší zásluhou...

ML: A zčásti ovšem zásluhou Sovětského svazu, který jak invazí do Československa tak potom názorně předvedl, co ten „reálný socialismus“ reálně znamená.

TG: Nemohlo to dopadnout jinak. Ani vy jste na systému nic podstatného změnit nemohli, pokud jste nevzali v potaz jeho totální demontáž. A mám dojem, že stalinský model socialismu je zejména u mladých jednou pro vždy odepsán jako atraktivní a vůbec nějak smysluplný společenský model. — Ale pražské jaro, socialismus s lidskou tvář, reformovaný či revidovaný stalinský režim — je to opravdu něco nového a jiného? Není to snad zase jen přelévání stejné podstaty, jen v trochu tekutém stavu, do stejných ideologických forem? Nejde tu zas jen o další legendu ke klamání těch, kteří se bez modelů a ideologických žebříčků neobejdou?

ML: Máte pravdu, že pražské jaro 68 žije často jako legenda a že této legendy se z řad západní levice někdy dovolávají i ti, kdo si ji docela bez ohledu na skutečnost upravují pro své potřeby. Byl jsem sám na schůzích, kde seděli lidé, kteří od stalinstů přes maoisty se vyvinuli ve ctitele pražského jara, když Čína začala místo kulturní revoluce spíš kšeftovat a jakýsi vzor čisté revolučnosti tito lidé přece jen potřebují. Ale nemyslím si, že pražské jaro žije mezi lidmi — na levici i jinde — jenom nebo především takto, jako ideologické klišé. Myslím naopak že je cenné, že lidé různých generací na pražské jaro vzpomínají s úctou jako na pokus dát více svobody lidem v systému, který svobodu upírá. To je cenné přece pro všechny proudy jak v Československu doma, tak i v československém exilu, že takové sympatie naše zem a lidé, kteří v ní žijí, v Evropě získali. Abychom ovšem při tom ty lidi na Západě, kteří tyto sympatie mají, neklamali, je nutno zároveň vysvětlovat, co že pražské jaro reálně bylo a mohlo být. Pro mne je to například model možné demontáže a destrukce totalitní diktatury sovětského typu, která už třicet let existovala, sjednocením nátlaku „zdola“ s tlakem reformátorů „shora“, uvnitř vládnoucích mocenských struktur diktatury. Nešířím nikde iluze, že to je něco víc, ale zdůžňuji také, že to v podmínkách sovětských diktatur není málo, že to bylo naopak velmi mnoho z hlediska každého demokrata. Nešířím také iluze, že se pražské jaro bude opakovat, nevěřím, že to je možné. Dnes, myslím, je celý sovětský blok ve fázi nové stabilizace totalitarismu, která není úplným

návratem ke stalinismu 50-tých let, ale v principu zachovává stejný mechanismus totálního dozoru a manipulace společnosti. Mnoho se v této fázi změnilo jak v KSČ, tak mezi nekomunisty, aby se dalo předpokládat, že dojde k nějaké repríze roku 1968. To je ale celá řada otázek, o nichž jsem už porůznu psal a které s vaší otázkou bezprostředně nesouvisejí.

TG: Snad přece jen. Mám totiž v této souvislosti dotaz. Jak si vysvětlujete, že je možný nenásilný, dokonce spořádaný přechod od diktatury fašistického typu, jakou byla Francova ve Španělsku nebo plukovníká v Řecku či v Portugalsku, k fungující parlamentní demokracii? A to dokonce při zachování správních a jiných struktur starého režimu, a hlavně s okamžitou legalizací jak komunistických a socialistických stran, tak i konzervativních a fašizujících?! Proč se takovýto spořádaný přechod dosud nikdy nepodařil v komunistických režimech, sotva populárnějších, než systémy fašistické? Proč i oddaní stoupenci obrodného procesu z jara 1968 v Československu, jako Smrkovský nebo Kriegel rázně a jednoznačně odmítli nejen požadavek — co říkám, i jen možnost — obnovy strany sociálně demokratické, ale dokonce pohrozili, že na každý takový pokus odpovědi policejním zátahem?

ML: V zásadě právě skutečnost, že je možné změnit diktatury fašizujícího typu bez občanské války, postupnou reformní cestou, v režimy směřující k politické demokracii — to podle mne svědčí spíš o tom, že by to bylo možné i v diktátorských systémech sovětského typu. Ovšem není to zatím v praxi nikde prokázáno. Otázka, proč vedení KSČ bylo na jaře 1968 proti obnově sociálně demokratické strany nesouvisí podle mne s tímhle zásadním problémem, nýbrž s konkrétními politickými úvahami. Už jsem o tom obsáhleji mluvil, proč si myslím, že dubčekovci nemohli dělat nic jiného, než odmítnout začít od požadavku svobodných voleb a konkurence politických stran — a s tím právě vznik sociální demokracie souvisel. To, opakují, nevyklučuje podle mne, že by reformní demontáž diktatury v zásadě podobně jako ve Španělsku byla možná.

TG: A jak by byla možná?

ML: Myslím, že existují určité shody mezi stavem společnosti a stavem moci v posledních fázích fašizujících diktatur např. ve Španělsku a mezi stavem v sovětských totalitních systémech posledních let, např. v Československu. Když jsem byl poprvé v Madridu a hovořil tam s několika lidmi o tom, jak vypadala neoficiální každodennost života v posledních letech za Franca, připomínalo mi to tolik každodennost posledních let za Novotného. Politicko-mocenský mechanismus diktatury není už prostě s to zvrátit určité vývojové procesy, mezi nimi i vývoj společenského vědomí a tak „pod pokličkou“ narůstají stále výraznější opoziční síly nejenom „zdola“, v lidu, ale také „shora“, uvnitř vládnoucích aparátů a mocenských

struktur. Dochází k tomu proto, že původní vyhocené společenské konflikty, z nichž diktatura vznikla, dávno odezněly, patří historii, ale diktatura z nich jaksi chce stále dál a znovu vyrůstat. To ale znamená, že diktátorský systém zevnitř vyhnívá, že se drží se stále většími obtížemi. Až potud se mi to zdá shodné na Západě a na Východě. Shodné je navíc ještě také to, že lidé, kteří pod diktaturou žijí dvacet, třicet nebo více let, mají už po krk všech radikálních receptů — lhostejno, zda zleva nebo zprava. Protože ze zkušenosti vědí, že právě ideologie, která slibuje ze dne na den násilím předělat život, končí v tom diktátorském marasmu, který tak dobře znají. Proto velká většina obyvatel touží po racionální, postupné, demokratické změně, ne po radikálních krocích. Například španělské volby, první po čtyřiceti letech frankismu, toho byly jasným důkazem. Dále ovšem už začínají rozdíly mezi situací fašizujících diktatur v posledních letech na Západě a totalitních systémů sovětského typu ve střední Evropě. Zásadně rozdílné jsou především mezinárodní souvislosti. Španělsko a Portugalsko — to bylo reziduum stavu, kdy fašistický totalitarismus byl na Západě mocný, byly to zbytky, které tu zůstaly po porážce hlavních opor v Německu a v Itálii. Situace u nás, v Polsku, Maďarsku a NDR je naopak plodem stále ještě silného centra totalitarismu sovětského typu: jeho hlavní nositel je jednou ze dvou supervelmocí současného světa. Rozdílné jsou i některé faktory ekonomicko-sociálního systému. Španělsko, Portugalsko i Řecko byly ve srovnání se státy EHS velmi zaostalými zeměmi, měly nejvíce sociálních problémů, nebyly s to vyřešit celou řadu velmi výbušných třídních, společenských konfliktů, které země EHS už dávno vývojem konzumní společnosti a sociálního státu nějak překlenuly, přenesly do jiné roviny, zbavily je jejich sociální výbušnosti. To všechno bylo v zemích fašizujících diktatur řešitelné jenom tím, že se i ony adaptují, přizpůsobí tomu, co existovalo v demokratických státech Západu.

To všechno je ale na Východě jinak. My, NDR, Maďari jsme pořád v téhle relaci spíš ta výkladní skříň, která výbušné společenské problémy nemá, nebo je má rozhodně v menší míře než sám SSSR. Výjimku tu tvoří ovšem Polsko. Řešení ekonomicko-sociálních problémů, podvázané systémem vztahů RVHP, je ovšem závislé spíše na adaptaci, na přizpůsobení sovětskému systému. Rada hospodářských faktorů tak naopak pracuje stále proti snahám o demokratizaci. Dalo by se o tom ovšem uvažovat ještě dále a také zřejmě jinak, z jiných výchozích hledisek. Já však vidím hlavní shody a zároveň rozdíly zhruba v tomhle.

TG: Jestli dovolíte, já uvažuji asi takto: přechod, vcelku plynulý, od fašistické diktatury k parlamentní demokracii je možný v zásadě proto, poněvadž ideologická báze fašismu je úzce nacionální, limitovaná ve svých cílech i v možnostech ideologického vývozu (to platilo i pro tak mocnou říši jakou bylo nacistické Německo), dalo by se říct ideologicky nenáročná. Ale marxismus-leninismus, ten jak známo dovede odpovědět na všechny otázky člověka, lidstva, společnosti, a to jednou pro vždy. Navíc, komunistická

strana, elitní předvoj doktrínálně předurčený k aplikaci tohoto všeobjímajícího receptu na lidské štěstí a věčný mír i smír, odvozuje všechnu moc právě z této své avantgardní („vůdčí“) role. Vezměte ji tuhle poučku a je po legraci. A vzít ji jen trošku, zčásti, to nelze, neboť to by byl taky konec. Ideologickou nadstavbu nelze bezrestně přestavovat. A tohle právě v režimech ideologicky méně nebo jen fešácky motivovaných odpadá; starci jdou od moci na chmel a společnost se může dál vyvíjet. — A pak je tu ještě jiná okolnost, velice důležitá: že totiž „obrodný proces“ v zemích fašistických diktatur je možný dovršit proto, poněvadž tam žádná bratrská vojska nevjedou udělat pořádek a nastolit starý systém. Myslím tady samozřejmě na tzv. kapitalistický imperialismus, s americkým v čele.

ML: Ta bratrská vojska jsem měl na mysli, i když jsem mluvil jinými slovy. Ale jinak se mi zdá, že vy přikládáte v tomto případě větší význam komunistické ideologii v její panenské podobě než já. Totalitní systémy sovětského typu se už neopírají o to, že komunistickou ideologii tam přijímají významnější vrstvy obyvatel v její univerzalistické orientaci, že si tam někdo myslí, že se buduje „štěstí lidstva“ jednou pro vždy atd. Na to, myslím, nevěří dnes už ani většina lidí ve stranických aparátech. Je však pravda, že se udržuje ideologický rituál a ten hraje asi stále ještě větší roli než v případě posledních let fašistických diktatur na Západě. Také je asi pravda, že zejména u centra systému, tj. v SSSR, hraje oficiálně udržovaná ideologie stále ještě výrazněji úlohu svorníku systému než třeba dnes v Československu, Polsku nebo Maďarsku. Ideologie je přece v tomto smyslu organický nástroj sovětské velmocenské politiky a velmoc se jí proto bude držet déle než její sateliti. Také historicky a společensky viděno je význam této ideologie pro lidi v SSSR a u nás rozdílný: ze starého Ruska se přece jen pod těmito prapory stal industriální mocný stát, zatímco my jsme šli v národní perspektivě od deseti k pěti — nehledě na růst čistě spotřebních ukazatelů. Takže myslím, že v mnohém se shodujeme, ale v něčem taky rozcházíme v názorech.

TG: A byla by to hrůza, kdyby ne!

ML: Jistě. Ale přesto si myslím, že hlavní je schopnost debatovat a také se shodnout, nejenom ovšem pokud jde o paralely a rozdíly mezi fašistickým a sovětským totalitarismem. Myslím, že ty debaty musí postupně směřovat právě k otázkám dalších možností vývoje doma, v Československu. Za hlavní bych já osobně považoval, kdyby se v exilu obdobně jako doma dařilo dosahovat stále více shody o tom, které problémy jsou prvořadě a které druhořadě, tj. shody o určité posloupnosti politických problémů, jež jsou tady předloženy k řešení, shody o metodách jejich řešení a shody o praktických prostředcích, jimiž exil může domovu pomáhat. V tom všem je, myslím, možná větší shoda.

TG: Tento pojem by bylo třeba trochu prozkoumat, aby se zase neukázalo, jako bezprostředně po válce, že ač mluvíme tímž jazykem a užíváme týchž pojmů, rozumíme jimi zcela rozdílné věci. Přesněji: nehrajme si už nikdy na Národní frontu a nepředstírejme, že v jednotě je síla, že jsme zase všichni bratři. Stalo se toho příliš mnoho a cena byla věru vysoká. Ostatně by nám to ani nikdo nevěřil, kdybychom si padli do náručí a předstírali, že jsme si společně ustlali na růžích. Ale skoro stejně neuvěřitelné je něco, co se stalo skutečností: kdyby mně byl někdo před dvaceti lety řekl, že se ke společnému, v podstatě politickému zápasu, spojí Jan Patočka a Jiří Hájek, že se — promiňte — fanatický komunista Zdeněk Mlynář otevřeně zastane hudebního undergroundu a bude se za něj bít, že Václav Havel a paní Getruda Sekaninová-Čákrťová půjdou společně na ministerstvo spravedlnosti protestovat proti nešvarům — tak bych mu bez váhání poradil, aby zašel k psychiatrovi. A přece je to tak, a to jsou jen tři případy z dnes už dlouhé řady.

V této sestavě nečekaná občanská svépomoc, která v jednom noblesním, v Čechách řídkém gestu, dovedla hodit za záda nedůvěru, rekriminace (zdůvodněné) a společně (ale v trvajícím názorové různorodosti, jak jinak, jen ať nám ji nikdo nevykládá jako slabost!) usilovat aspoň o částečnou aplikaci lidských i občanských práv ve stalinském systému a zároveň o růst neodvislé paralelní kultury — tato svépomoc nedocenitelně pomohla taky nám venku. Příkázala nám totiž nic méně a nic více než — udělat totéž. Kdo to nepochopil, nic nepochopil, i když, samozřejmě, nikoho nelze nutit.

ML: Podepisuji — kdyby šlo o to, něco tady podepisovat. Vážnější ale bude dělat prakticky podle těchto zásad. Vím z vlastní zkušenosti z domova i z nedlouhého pobytu v exilu, oč jednodušší je zásadu „hodit za záda rekriminace“ vyhlásit, než pak prakticky spolknout všechno, co s tím souvisí, vytvářet živé vztahy důvěry mezi živými lidmi, kteří by — jak správně říkáte celkem pochopitelně — měli důvod k rekriminacím. To totiž není jenom záležitost nějakých politických a tím méně taktických koncepcí a hesel, to samo o sobě celkem k ničemu nemusí být: ona je to záležitost lidská.

Proto také Charta 77 nemohla nikdy vzniknout jenom jako výsledek politických úvah, musil tu být zážitek lidské solidarity a důvěry aspoň mezi určitou skupinou lidí odlišných názorů, politického přesvědčení a víry, ale přece jen v něčem shodné hodnotové lidské orientace. Shoda, založená na takových základech, není pak už jenom politickou koalici, v níž jeden koneckonců přece jen číhá na neúspěch druhého, aby na jeho účet posílil svou stranickou pozici. Je to — nebo spíš může to být — něco víc. Může to být jakási pluralistická dílna, v níž se skutečně pracuje, v níž se vytvářejí jakési hodnoty, které lidé doma moc potřebují, ale které doma vytvářet nelze jinak než za cenu, již předepisuje Stb. O výsledky téhle skutečné práce — ať už umělecké, filosofické, vědecké nebo politické — nakonec jde a nikoli o proklamované zásady.

V tom já aspoň vidím základní smysl exilu. Na takové bázi si také dovedu představit růst shody a ubývání rozporů, aniž to při tom zakrývalo ostny, o nichž jste mluvil. Že to odpovídá tendenci vývoje doma, to je zaručeno mimo jiné už také generačně: stále více lidí z nejrůznějších opozičních proudů doma už tvoří lidé, kteří nebyli v žádné politické straně, kteří se nechtějí nikam vracet — do roku 1938 nebo před rok 1948 nebo do roku 1968 — ale kteří si kladou a musí klást otázku: jak žít dnes, a zítra, aby to mělo smysl i pozítří a za dvacet let? To není otázka nepolitická, ale není to také otázka jenom politická, ba ani ne možná především politická. Je to tázání po smysluplných hodnotách jak v politice, tak v životě vůbec. My v exilu, v jeho různých vlnách, jsme nositeli různých zkušeností, různých osudů, rozdílných hodnotových orientací. Nejde o to, abychom se tu okázale a sotva upřímně objímali. Jde však o to, abychom byli schopni na tuto otázku z domova přispět takovou odpovědí, která by z těch různých zkušeností a prožitků dovedla maximum předat domů tak, aby se tam už nemohlo opakovat to, čeho jsme byli v našich životech svědky a co nás všechny, v různých dobách a velmi různým způsobem, postihlo, ranilo, poznamenalo a zahnilo do exilu.

Nebezpečí není jen v jednotlivých číslech *Listů* nebo *Svědectví*... ale hlavně v politických cílech, které se těmito prostředky sledují... porušování socialistického uvědomění občanů jak u nás, tak konec konců porušování třídního uvědomění, jaksi tohoto procesu, že lidé na celém světě začínají chápat své vlastní zájmy, ať už jde o boj za mír, o uplatňování národnostního rozvoje, o rozvoj demokracie atd., zkrátka, narušovat pokrokově vědomí lidí na celém světě. To je konec konců hlavní a stálý cíl ideologické diverze. [...] *Listy* a *Svědectví*, to nejsou jediné, takových časopisů je vyráběno na Západě ještě víc, které se dělají speciálně k tomu účelu, aby byly ilegální cestou šířeny u nás v Československu a podobně taky i v dalších socialistických zemích. Kromě jiného existuje asi pět nebo šest speciálních vydavatelství knih na Západě, kde se tisknou antikomunistické publikace v českém a slovenském jazyce. Tu je třeba poznamenat, že také velice aktivní v tomto smyslu je politicko-klerikální propaganda, která se snaží pronikat mezi určité vrstvy našeho obyvatelstva.

Československá televize 14. března 1979.

SPEKTRUM (2)

Druhé číslo pražského kulturního „neperiodika“ právě vyšlo. Vázaný výtisk má 170 stran a 5 ilustraci. Cena, včetně poštovného, £5.00 (US \$10.00). ISBN: 0-904286-09-6

Z obsahu

- Václav Černý **ČAS JAKO TRVÁNÍ A JAKO PRÁZDNOTA**
Význačný literární kritik porovnává živořící „oficiální“ literaturu v dnešním Československu, již definuje jako „pobuřující a nakonec směšnou simulaci kulturní reality a normálního života“ s literaturou psanou na stroji a rozmnožovanou v několika exemplářích, která „jediná má naději zůstat částí národní kulturní historie“.
- Zdeněk Vašíček **ARCHEOLOGIE ČASU**
O funkci a úkolech historie.
- Zdeněk Neubauer **CHILIASMUS A ESCHATOLOGIE**
Lidstvu hrozí ekologická katastrofa, v porovnání s kterou se kulturní a duchovní hodnoty mohou zdát nedůležité. Avšak ve skutečnosti jsou s ní těsně spjaty: má-li lidstvo přežít, musí člověk nalézt pravý smysl své existence.
- Vilém Sacher **40 LET OD MNICHOVA**
Bývalý, degradovaný generál čs. armády, vzpomíná na svůj pobyt ve Velké Británii a na východní frontě za druhé světové války a cituje ze svých rozhovorů s prezidentem Benešem o tom, zda se Československo mělo vojensky bránit v r. 1938.
- Bohumil Doležal **POZNÁMKY K TGM A NÁRODNÍMU OBROZENÍ**
Význam TGM pro národní obrození koncem 19. a začátkem 20. století a platnost jeho myšlenek v dnešním světě.
- Jan Bratřík **KANDIDÁTI EXISTENCE: OLBRAM ZOUBEK**
O díle sochaře Olbrama Zoubka.

Objednávky a poukazy na: INDEX ON CENSORSHIP 21 Russell Street, Covent Garden, London WC2B 5HP